

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 316.334:331.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-1-1>

Олена Миколаївна БАЧИНСЬКА,
кандидат економічних наук,
в.о. завідувача кафедри публічного управління,
менеджменту та інклюзивної економіки
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: helena_kozak@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6994-469X

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Статтю присвячено актуальному питанню розвитку територіальної громади в контексті раціонального використання наявного людського потенціалу та пошуку шляхів його збереження і відновлення в період після-воєнної відбудови України. Аналіз численних наукових праць дозволяє стверджувати, що людський потенціал складається з пізнавальних та агностичних компонентів. Підкреслено, що людський потенціал тісно пов'язаний з людським капіталом і людським розвитком, що визначається не лише кількісними, але й якісними показниками. Проаналізовано еволюцію підходів для розрахунку Індексу людського розвитку за допомогою методики розробленої ООН. За даними Індексу наша країна має один з найнижчих показників народжуваності та високий рівень смертності в порівнянні з іншими країнами Європи. Крім того постійний відтік населення призведе до змін у віковій структурі, старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою. Охарактеризовано ряд ключових аспектів ролі людського потенціалу у зміцненні спроможності територіальної громади.

Доведено, що збереження людського потенціалу необхідно напрацювати відповідну стратегію управління розвитком людського капіталу громади. Зосереджуючись на ключових напрямках, автор визначає стратегічні кроки для максимально ефективного використання людського потенціалу громади. Результати досліджень вказують на те, що успішне управління та розвиток територіальної громади неможливі без належного врахування та стимулювання росту людського потенціалу, що, в свою чергу, сприяє підвищенню якості життя та конкурентоспроможності громади в цілому. Стаття має практичний вимір, пропонуючи рекомендації для органів місцевого самоврядування, щоб забезпечити ефективне використання людського потенціалу на рівні громади для досягнення загальних соціально-економічних цілей.

Ключові слова: територіальна громада, людський потенціал, людський капітал, Індекс людського розвитку, органи місцевого самоврядування.

Olena Mykolaivna BACHYNSKA,
PhD in Economics,
Acting Dean of the Department of Public Administration,
Management and Inclusive Economics
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: helena_kozak@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6994-469X

THE ROLE OF HUMAN POTENTIAL IN THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITY

The article is dedicated to the pressing issue of the development of territorial communities in the context of the rational use of existing human potential and the search for ways to preserve and restore it during the post-war reconstruction period in Ukraine. The analysis of numerous scientific works allows stating that human potential consists of cognitive and agnostic components. It is emphasized that human potential is closely linked to human capital and human development, which is determined not only by quantitative but also qualitative indicators. The evolution of approaches to calculating the Human Development Index using the methodology developed by the United Nations is analyzed. According to the

Index, our country has one of the lowest birth rates and a high level of mortality compared to other European countries. In addition, the constant outflow of population will lead to changes in the age structure, aging of the nation, and a decrease in the proportion of people with higher education. A number of key aspects of the role of human potential in strengthening the capacity of territorial communities are characterized.

It is proven that preserving human potential requires developing a corresponding strategy for managing the development of the community's human capital. Focusing on key directions, the author identifies strategic steps for the most effective use of the community's human potential. The research results indicate that successful management and development of territorial communities are impossible without proper consideration and stimulation of the growth of human potential, which, in turn, contributes to improving the quality of life and the competitiveness of the community as a whole. The article has a practical dimension, offering recommendations for local self-government bodies to ensure the effective use of human potential at the community level to achieve common socio-economic goals.

Key words: territorial community, human potential, human capital, Human Development Index, local self-government bodies.

Вступ. У сучасних умовах економічного розвитку все більше визнається, що найбільшим багатством будь-якої країни є її населення, а саме – людський потенціал. Тому основною метою суспільства є створення умов для виявлення та розвитку потенціалу кожної людини. Забезпечення можливостей для вираження і розвитку людського потенціалу є ключовим фактором стратегічного успіху як окремих територій, так і соціально-економічного росту всієї країни.

З впевненістю можна сказати, що розвиток територіальної громади (далі, ТГ) та забезпечення її життєдіяльності, відповідно до інтересів населення та європейських принципів державної політики щодо місцевого самоврядування тісно пов'язані з розвитком людського потенціалу. Останній служить основою для соціально-економічного прогресу суспільства в цілому. Створення умов для реалізації людського потенціалу з метою досягнення стратегічного успіху як для окремої ТГ, так і для соціально-економічного зростання країни в цілому є на сьогодні найважливішим завданням для органів державної влади і місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку людського потенціалу тривалий час перебуває в полі зору провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Її дослідженню присвятили свої праці чимало науковців, серед яких: О. Амоша, В. Антонюк, Л. Безтелесна, В. Бизнюк, М. Біль, Е. Лібанова, О. Грішнова, С. Пирожков, В. Приймак, С. Мочерний, О. Новікова, В. Никифоренко, Л. Семів, О. Стефанишин, С. Трубич, О. Томчук, Дж. Ф. Томер, Д. Делвес, Е. Левенет, Дж. М. Бремен, В. Кентон, С. Ніколас та багато інших.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка теоретико-методичних засад та обґрунтування прикладних аспектів розвитку територіальних громад в контексті раціонального використання наявного людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на різні підходи до тлумачення сутності категорії «людський потенціал», можна відзначити, що це поняття зазнало еволюції у своїй сутності. Починаючи з концепції «робоча сила» та «трудові ресурси» в ХІХ – початку ХХ ст., які пізніше об'єдналися в термін «трудовий потенціал», воно виросло в поняття «людський фактор» і «людський капітал», що в остаточному підсумку розширилося до категорії «людський потенціал».

Існує багато різноманітних трактувань терміну «людський потенціал», але вони, в основному, враховують його ресурсну складову – комплекс ресурсів, які можна використовувати для досягнення конкретних цілей, а також наявність обставин та можливостей, за відсутності яких віддача від наявних ресурсів у суб'єкта значно зменшується.

Погоджуємось з думкою Біль М. та Лещук І., що «людський потенціал у загальному дискурсі відображає сукупність фізіологічних, соціопсихологічних, інтелектуально-трудова, соціально-стратифікаційних, етнокультурних можливостей суспільства, що можуть бути використані вже або в найближчому майбутньому та реалізуються в середовищі, що забезпечує їхній розвиток (відтворення, нагромадження, якісне використання)» [1].

Узагальнюючи ряд наукових праць, можна з впевненістю сказати, що людський потенціал складається з пізнавальних та агностичних компонентів. Агностична частина людського потенціалу охоплює творчість, інтуїцію, наявність підприємницьких здібностей та спроможність до нераціонального передбачення. У розвинених країнах результати творчості винахідників, вчених, підприємців, художників, письменників і артистів становлять значну частину національного багатства, а їхня доля в національному доході постійно зростає. На іншому полюсі

розташовується пізнавальна складова, яка охоплює здобуті професійні вміння для раціональної праці, морально-етичні чинники, фізичні характеристики та культурно-ментальні елементи [4].

Людський потенціал тісно пов'язаний з людським капіталом і людським розвитком, що визначається не лише кількісними, але й якісними показниками. Людський капітал формується в результаті капіталізації людського потенціалу.

Людський потенціал є потужною детермінантою спроможності ТГ. Це підтверджує його змістовність та складники оцінки, про що йдеться на рис. 1.

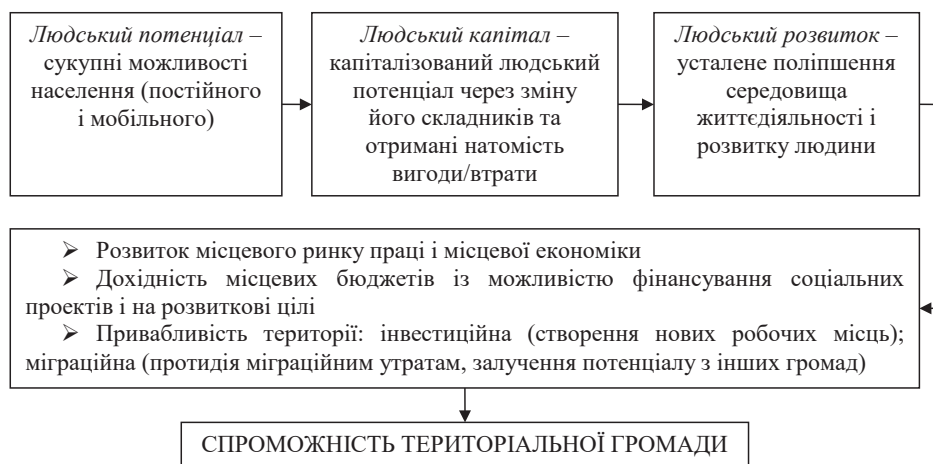

Рис. 1. Людський потенціал у забезпеченні спроможності ТГ

Джерело: [1]

Для порівняння рівня життя різних країн і регіонів у світі стандартним інструментом є Індекс людського розвитку (до 2013 р. «Індекс розвитку людського потенціалу»). Цей інтегральний показник розраховується щорічно починаючи з 1990 року для міждержавного порівняння та вимірювання рівня і тривалості життя, грамотності, освіченості як ключових характеристик людського потенціалу на певній території.

За роки незалежності Україна послідовно втрачає свої позиції за Індексом людського розвитку. З 1992 року, коли країна займала високе 45-те місце, її позиції постійно погіршувалися. У 2010 році Україна займала 69 місце, але вже у 2011 році країна втратила ще 7 позицій і опинилася на 76 місці в світовому рейтингу за цим показником. Хоча Україна володіє високим показником рівня освіти, включаючи очікувану тривалість навчання, песимістичним є прогноз ООН стосовно різкого скорочення чисельності населення країни. Зокрема, якщо у 2011 році населення України налічувало 45,2 млн. чол., то до 2030 року передбачається його скорочення до 40,5 млн. чол. [4].

У 2019 році Україна посідала 74 місце серед 189 країн світу за Індексом людського розвитку, очікувана тривалість життя українців становила 72,1 року (рис. 2.). Очолила рейтинг Швейцарія із середньою тривалістю життя 84 роки, 16,5 роками навчання та середньою зарплатою в 66 тисяч доларів на рік. На іншому кінці шкали розмістився Південний Судан, де середня тривалість життя становить 55 років, тривалість навчання – лише 5,5 років, а середня зарплата – всього 768 доларів на рік [3].

За прогнозами ООН, пандемія COVID-19 та війна російської федерації проти України стануть ключовими факторами у падінні Індексу людського розвитку у загальносвітових масштабах у найближчі роки.

Україна є однією з країн з найвищим рівнем депопуляції у світі та зниженням багатьох якісних показників населення, переважно його здоров'я. Країна має один з найнижчих показників народжуваності та високий рівень смертності в порівнянні з іншими країнами Європи. Це призводить до масштабності та сталості депопуляції, порушення економічної рівноваги населення та негативних наслідків, таких як посилення еміграції активної робочої сили, включаючи висококваліфікованих працівників.

Human Development Index (HDI) Ranking
From the 2020 Human Development Report

Search in table Page 8 of 19

Rank	Country	HDI value (2019)	Life expectancy at birth (years) SDG3	Expected years of schooling (years) SDG 4.3	Mean years of schooling (years) SDG 4.6	Gross national income (GNI) per capita (PPP \$) SDG 8.5
70	Iran (Islamic Republic of)	0.783	76.7	14.8	10.3	12,447
72	Sri Lanka	0.782	77.0	14.1	10.6	12,707
73	Bosnia and Herzegovina	0.780	77.4	13.8	9.8	14,872
74	Grenada	0.779	72.4	16.9	9.0	15,641
74	Mexico	0.779	75.1	14.8	8.8	19,160
74	Saint Kitts and Nevis	0.779	74.8	13.8	8.7	25,038
74	Ukraine	0.779	72.1	15.1	11.4	13,216
78	Antigua and Barbuda	0.778	77.0	12.8	9.3	20,895
79	Peru	0.777	76.7	15.0	9.7	12,252
79	Thailand	0.777	77.2	15.0	7.9	17,781

Source: Human Development Report Office 2020. Created with Datawrapper

Рис. 2. Індекс людського розвитку (рейтинг 2019 року)

Джерело: [3]

Цей процес також супроводжується «вимиранням» кваліфікованих кадрів з сфери матеріального виробництва та науки, їх відтоком в сфері діяльності, які не мають прямого впливу на науково-технічний прогрес, що зумовлює деформацію структури підготовки кадрів зі зменшенням частки виробничих професій та спеціалістів у технологічних галузях. Крім того, цей процес призводить до зниження соціальної мотивації для творчої активності населення в сфері інноваційної діяльності.

Вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року лише поглибило проблеми розвитку людського потенціалу нашої країни і спричинило масову еміграцію населення. Станом на 7 червня 2022 року в Європі зареєстровано 4,8 млн. біженців з України, а 7,7 млн. громадян України вважаються внутрішньо переміщеними особами. На початок червня 2022 року близько 35% працівників, які мали роботу до війни, втратили її. Загалом негативний вплив бойових дій відчувало до 70% населення України. За прогнозами ООН, 1,5 млн. українців, які перебувають на території Польщі через російську агресію, можуть прийняти рішення не повертатися в Україну. Навіть за оптимістичним сценарієм, за яким 75% тих хто виїхав повернеться, країна все одно втратить значну частину працездатного населення. За більш реалістичним сценарієм, половина біженців може не повернутися до України.

Від'їзд молодого населення за кордон для отримання освіти та працевлаштування, або через страх перед повторенням військової агресії росії може стати реальністю для України. Це зумовить постійний відтік населення, що призведе до змін у віковій структурі, старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою. В довгостроковій перспективі демографічний чинник може стати визначальним для розвитку економіки країни.

Аналіз людського потенціал ТГ в Україні виявив ще ряд проблем, які вимагають негайного вирішення і окреслюють пріоритети відтворення потенційних можливостей населення. Біль М. та Патицька Х. узагальнили ці проблеми і систематизували їх у табл. 1 [2].

Такий несприятливий прогноз стосовно формування та розвитку людського потенціалу в Україні вимагає від органів державної влади та місцевого самоврядування заходів для створення умов і можливостей, спрямованих на поліпшення ситуації. Розмір та структура людського потенціалу, його територіальний розподіл безпосередньо впливають на характер соціально-економічних процесів у різних регіонах. Хоча специфіка людського потенціалу полягає у самовідтворенні, його можна розвивати шляхом збільшення чисельності населення та покращання його «якісних» характеристик, розширення навичок, поліпшення фізичного стану тощо. Важливим є також максимальне використання можливостей, властивостей і характеристик населення для результативного нарощування людського потенціалу.

Пріоритети підвищення ефективності використання людського потенціалу ТГ у проблемному фокусі

№ з/п	Проблемний напрям	Проблеми, які потребують вирішення		
		на державному рівні	на регіональному рівні	на локальному рівні
1	Демографічне відтворення	- реалізація національної стратегії демографічного розвитку; - нагальне проведення перепису населення; - впровадження моніторингу просторової мобільності населення з виявленням переміщень	- конкретизація заходів у межах реалізації Стратегії державної міграційної політики України згідно з регіональною специфікою; - реалізація моніторингу просторової мобільності населення з виявленням переміщень у області	- облік даних щодо демовідтворення та міграції населення
2	Розвиток інтелектуально-трудоного потенціалу	- комплекс заходів з дегінізації зайнятості та оплати праці; - підвищення розміру мінімальної заробітної плати	- стимулювання бізнесу до офіційної зайнятості населення; - реалізація програм забезпеченням молоді першим робочим місцем	- розроблення та реалізація локальних програм зайнятості населення
3	Розвиток бізнесу і самозайнятості	- комплекс заходів з розвитку бізнесу і самозайнятості населення; - реформування сплати податків за місцем фактичної діяльності	- реалізація обласних програм стимулювання бізнесу і самозайнятості на конкурсній основі	- розроблення та реалізація локальних програм розвитку бізнесу і самозайнятості
4	Ефективна управлінська діяльність	- збереження фінансових можливостей у формуванні дохідної частини бюджетів ТГ; - прозоре надання субвенцій з державного бюджету	- прозоре надання субвенцій з обласного бюджету; - системна координація співпраці регіональної і місцевої влади	- формування всіх необхідних профільних органів управління; - залучення молоді в апарат громади

Джерело: [2]

Таким чином людський потенціал є ключовим фактором у розвитку ТГ. Його роль визначається не лише чисельністю населення, але і освітою, навичками, здоров'ям та іншими характеристиками громадян. Нижче розглянемо деякі аспекти ролі людського потенціалу у розвитку ТГ:

– *Робоча сила та економічний розвиток*: людський потенціал є джерелом робочої сили, що впливає на економічний розвиток. Кваліфікована та мотивована робоча сила сприяє підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності громади;

– *Освіта та інновації*: наявність висококваліфікованих спеціалістів та створює передумови для інноваційного розвитку ТГ;

– *Активна громадська участь*: залучення громадян до участі у громадському житті є важливою складовою розвитку ТГ. Активна громадська участь сприяє формуванню сильного громадського суспільства та сприяє вирішенню соціальних та економічних проблем;

– *Здоров'я та соціальний розвиток*: фізичне та психічне здоров'я громадян визначають їхню працездатність і якість життя. Людський потенціал впливає на рівень соціального розвитку через стабільність сімей, доступ до медичних послуг та інші аспекти;

– *Міжкультурна взаємодія*: різноманітність та взаємодія різних соціокультурних груп може стати джерелом творчості та інновацій. Розмаїття людського потенціалу може збагатити культурний, соціальний та економічний потенціал громади;

– *Екологічна стійкість*: свідомі громадяни є активними учасниками у збереженні природних ресурсів та забезпеченні екологічної стійкості ТГ.

У сучасних умовах ТГ володіють значними можливості для підвищення ефективності використання людського потенціалу, навіть при тому, що багато проблем мають національний

характер. Громади можуть робити свій внесок у збереження демографічного потенціалу та поліпшення умов його реалізації, сприяючи розвитку підприємництва і самозайнятості. Зараз основним інструментом фінансування для громад є субвенції з державного бюджету «на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій». На думку експертів, ця позиція серед цілей використання бюджетних субвенцій є найбільш непрозорим і неадекватним механізмом передачі коштів з державного бюджету на місцевий рівень під гаслом «розвитку територій» через відсутність чітких критеріїв розподілу коштів.

Для збереження та відновлення людського потенціалу ТГ в період післявоєнної відбудови України необхідно напрацювати відповідну стратегію управління розвитком людського капіталу громади. Формування такої стратегії може здійснюватись у наступні етапи зображені на рис. 3.

Рис. 3. Етапи формування стратегії управління людським потенціалом ТГ

Джерело: узагальнено автором

Ключовим елементом економічно-соціального розвитку країни є збалансоване управління, яке найбільше відповідає принципам гуманізації та сприяє створенню умов для стійкого росту людського потенціалу. Лише систематична цілеспрямована державна і регіональна політика відтворення і розвитку людського потенціалу дасть позитивний результат у розквіті українського суспільства.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що людський потенціал представляє собою комплекс різних елементів, серед яких ключовими є здоров'я, вміння і здатність набувати та створювати нові знання та технології, а також можливість вільного економічного вибору. У певних умовах цей потенціал може перетворитися на творчу діяльність, спрямовану на просування суспільства та досягнення позитивних соціально-економічних результатів.

В реаліях сьогодення необхідно зосередитися на ключових напрямках розвитку людського потенціалу, таких як: впровадження ефективної демографічної політики та заходів з народо-

збереження; розвиток системи охорони здоров'я; підтримка фізичної культури й спорту; покращення якості освіти; сприяння розвитку культури; регулювання ринку праці; забезпечення доступності житла для молодих сімей; розвиток соціальних інститутів та соціальної політики; здійснення ефективної молодіжної політики; реформування пенсійної системи; забезпечення екологічної безпеки.

Література:

1. Біль М., Лещук І. Методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальної громади. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 2019. №3(108). С. 203–208.
2. Біль М., Патицька Х. Відтворення людського потенціалу об'єднаних територіальних громад в Україні. URL: <http://surl.li/osp1l> (дата звернення: 18.10.2023).
3. Україна піднялася на 14 позицій в Індексі людського розвитку. URL: <http://surl.li/osp1x> (дата звернення: 18.10.2023).
4. Яковлева Ю. Розвиток людського потенціалу як база для соціально-економічного розвитку. URL: <http://surl.li/osp1j> (дата звернення: 15.10.2023).

References:

1. Bil, M., & Leshchuk, I. (2019). *Methodychni pidkhody do analizu liudskoho potentsialu terytorialnoi hromady* [Methodological Approaches to Analyzing the Human Potential of a Territorial Community]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and Regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 3(108), 203-208 [in Ukrainian].
2. Bil, M., & Patytska, Kh. *Vidtvorennia liudskoho potentsialu ob'iednanykh terytorialnykh hromad v Ukraini* [Reproduction of Human Potential in United Territorial Communities in Ukraine]. Retrieved: <http://surl.li/osp1l> [in Ukrainian].
3. *Ukraina pidnialasia na 14 pozytsii v Indeksii liudskoho rozvytku* [Ukraine has risen 14 positions in the Human Development Index]. Retrieved: <http://surl.li/osp1x> [in Ukrainian].
4. *Yakovlyeva, Y. Rozvytok liudskoho potentsialu yak baza dlia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Development of Human Potential as the Foundation for Socio-Economic Development]. Retrieved: <http://surl.li/osp1j> [in Ukrainian].